

ONA TILI DARSLARIDA MATN TUZILISHINI O'RGATISHNING METODIK ASOSLARI

Muxtarova Lobar Abdimannabovna

Termiz davlat pedagogika instituti, dotsent

Qurbonnazarova Ziyoda Abdukarim qizi

Termiz davlat pedagogika instituti, magistr

ziyodaqurbonnazarova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatishning metodik asoslari yoritilgan. Matn tuzilmasining asosiy tarkibiy qismlari – kirish, asosiy qism va xulosa haqida nazariy ma'lumotlar beriladi hamda ularni bosqichma-bosqich o'rgatish metodikasi asoslab beriladi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, matn tuzish malakalarini shakllantirishda foydalaniladigan samarali usullar – kuzatish, suhbat, namunaviy matnlar bilan ishlash, rolli o'yinlar va klaster texnologiyasi kabi metodlar tahlil qilinadi. Maqolada dars jarayonida matn ustida ishlash orqali o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikrlashga undash va ijodiy yondashuvga erishish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari ona tili ta'limi sifatini oshirishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: ona tili darslari, matn tuzilishi, metodika, boshlang'ich ta'lim, nutqiy kompetensiya, matn ustida ishlash, ta'lim texnologiyalari, ijodiy fikrlash, dars metodlari

Kirish

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, o'z fikrini aniq va ravon bayon eta olishi muhim ko'nikmalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish orqali o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish – bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir. Ona tili darslari esa faqat grammatik qoidalarni yodlatish emas, balki bolalarning muloqotga kirishish, fikrni izchil ifodalash va matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Matn – til birliklarini izchil va mantiqiy tartibda bog'lab turuvchi eng yirik birlik bo'lib, uning tuzilishini o'rgatish orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, nutq madaniyati va ijodiy yondashuv rivojlanadi. Shu sababli ona tili darslarida matn tuzilishini bosqichma-bosqich va metodik yondashuv asosida o'rgatish zarurati ortib bormoqda. Ayni shu jarayonda matnning kirish, asosiy va yakuniy qismlarini anglash,

ularida fikrlar izchilligi va bog‘lanishini ta‘minlash bo‘yicha maxsus mashq va topshiriqlar, innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada aynan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga matn tuzilmasini o‘rgatishda qo‘llaniladigan samarali metod va vositalar, ularning pedagogik va psixologik asoslari, shuningdek, dars jarayonida qo‘llashga oid amaliy tavsiyalar yoritib beriladi. Mazkur tadqiqot ta‘lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning yozma hamda og‘zaki nutqini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Matn – bu mazmunan va shaklan yaxlit bo‘lgan, izchil fikrni ifodalovchi nutqiy birlikdir. U faqat grammatik jihatdan emas, balki mantiqiy va uslubiy jihatdan ham o‘ziga xos tuzilishga ega. Matnning asosiy tarkibiy qismlari – kirish, asosiy va yakuniy bo‘limlardan iborat. Har bir qism matnning umumiy mazmunini ochishda muhim vazifani bajaradi. Kirish qism o‘quvchini mavzuga tayyorlaydi, asosiy qismda asosiy fikr, dalillar, misollar keltiriladi, yakuniy qism esa umumlashtiruvchi xulosalarni beradi. Bu tuzilmani ongli anglagan o‘quvchi o‘z fikrlarini aniq, izchil va tushunarli tarzda ifodalay oladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matn bilan ishlashning dastlabki bosqichlarida matn va gap o‘rtasidagi farqni tushuntirish muhimdir. O‘quvchilar avval so‘zlar va gaplar asosida fikrni ifodalashni o‘rganadi, so‘ngra gaplarni mantiqiy ketma-ketlikda bog‘lab, oddiy matnlar tuzishga o‘rgatiladi. Bunda matn tuzilishini anglash, ya‘ni matnning har bir qismini ajrata olish, har bir qismning vazifasini tushunish, muhim bosqich hisoblanadi. O‘quvchilarga bu ko‘nikmalarni shakllantirishda dars jarayonining tashkil etilishi, metodik yondashuv va o‘qituvchining ustuvor roli muhim sanaladi.

Ona tili darslarida matn tuzilishini o‘rgatishda turli pedagogik metod va texnologiyalar qo‘llaniladi. Bular jumlasiga kuzatish asosidagi topshiriqlar, savol-javob usuli, namunaviy matn ustida ishlash, klaster tuzish, grafikli reja asosida yozish, matnni davom ettirish, yoki uni qismlarga ajratish kabi usullar kiradi. Bu uslublar orqali o‘quvchilar mavzuni chuqur tushunib olish bilan birga, matn yaratish faoliyatida ishtirok eta boshlaydilar. Ayniqsa, darslarda “fikr xaritasi”, “aqliy hujum”, “grafik organizatorlar” kabi zamonaviy metodlar bilan matn qismlarini ajratish, asosiy fikrni aniqlash, dalillarni to‘plash va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan mashqlar samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilarning individual tafakkuri va dunyoqarashi hisobga olinishi lozim. Har bir o‘quvchi matnga bo‘lgan yondashuvda o‘ziga xos dunyoqarash va idrok asosida fikr bildiradi. Bu

jarayonda o'qituvchi o'quvchining fikrini to'g'rilab emas, balki yo'naltirib, unga tanqidiy yondashuvni, dalillashni va mulohaza yuritishni o'rgatishi kerak. Masalan, o'quvchiga "Sen bu fikrni yana qanday misollar bilan boyitarding?", "Bu voqeani boshqacha yo'sinda ham yozish mumkinmi?" kabi savollar orqali ijodiy fikrlashga turtki berilishi kerak.

Matn tuzilishini o'rgatishda metodik yondashuvlar ko'p bosqichli tarzda olib borilishi kerak. Avvaliga matnni o'qish va tushunish, so'ngra uning qismlarini ajratish, keyin esa unga reja tuzish va mustaqil matn tuzishga o'tish kerak. Bu bosqichlar o'zaro bog'liq bo'lib, o'quvchining fikrni og'zaki va yozma tarzda ifoda qilish salohiyatini bosqichma-bosqich rivojlantiradi. Shu bois, darslar davomida faqat nazariy tushuntirish emas, balki amaliy topshiriqlarga ustuvor ahamiyat berilishi lozim.

O'qituvchining darsdagi faoliyati nafaqat bilim berish, balki o'quvchini fikrli o'quvchiga aylantirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Matn tuzilmasini o'rgatish orqali o'quvchilar nafaqat yozma nutqni, balki og'zaki nutqni ham rivojlantiradi, izchil fikr bildirish, voqealarni ketma-ketlikda bayon qilish, so'z boyligini oshirish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi. Bularning barchasi o'quvchilarning nafaqat til darslarida, balki boshqa fanlarda ham muvaffaqiyatli bo'lishiga zamin yaratadi.

Ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatish o'quvchining tafakkuri, nutqi, mantiqiy fikrlash salohiyati va ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishda asosiy vositadir. Bu jarayonda o'qituvchining puxta tayyorlangan dars rejasi, metodik yondashuvi va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, matn bilan ishlashni faqatgina yozuv topshirig'i sifatida emas, balki o'quvchini fikrlashga, tahlil qilishga va o'z fikrini erkin ifoda etishga yo'naltirilgan muhim metodik jarayon sifatida ko'rish lozim.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini rivojlantirish, ularni mantiqiy, izchil va mazmunli fikr yuritishga o'rgatish ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayonda matn tuzilmasini o'rgatish o'quvchining nafaqat tilda savodxon bo'lishini, balki tafakkurini shakllantirish, dunyoni mantiqiy tushunish va o'z fikrini to'g'ri bayon qilish malakasini rivojlantiradi. Shuning uchun ham, matn tuzilishini ongli o'rgatish metodik jihatdan puxta tashkil etilgan bo'lishi zarur.

Matn tuzilmasi haqida bilim berish orqali o'quvchilar matnning kirish, asosiy va xulosa qismlarini ajrata oladi, ularning har bir qismi qanday vazifani bajarishini

tushunadi, fikrlar ketma-ketligini saqlash, sabab-oqibat munosabatlarini ko‘ra olishga o‘rganadi. Bunday ko‘nikmalar esa o‘quvchilarning nafaqat til darslarida, balki boshqa fanlarda ham muvaffaqiyatli bo‘lishlariga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ona tili darslarida matn tuzilmasini o‘rgatishda quyidagi metodik yondashuvlar eng samarali hisoblanadi:

1. namunaviy matnlar ustida ishlash;
2. matn qismlarini topish va ajratish;
3. reja tuzish asosida matn yaratish;
4. savol-javob asosida matnni tahlil qilish;
5. matnni davom ettirish, tugallash yoki qayta yozish orqali ijodiy yondashuvni shakllantirish.

Mazkur metodlar orqali o‘quvchilarda kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish, mantiqiy fikr yuritish, nutqning izchilligini saqlab yozish va aytish kabi zarur kompetensiyalar shakllanadi. Shuningdek, o‘qituvchi matn ustida ishlashni faqat yozma topshiriq sifatida emas, balki interaktiv va ijodiy faoliyat shaklida tashkil etishi maqsadga muvofiqdir. Bunda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari, dunyoqarashi va qiziqishlariga asoslangan differensial yondashuv asosida ishlash zarur bo‘ladi. Ayniqsa, zamonaviy dars metodlari – “klaster”, “grafik reja”, “fikr xaritasi”, “insert”, “rolga kirish”, “matnni ssenariy asosida tiklash” kabi faol usullar o‘quvchining matn bilan ishlashdagi ishtirokini kuchaytiradi.

Yana bir muhim jihat shuki, matn tuzilmasini o‘rgatish orqali o‘quvchida tanqidiy va ijodiy fikrlash rivojlanadi, bu esa uning mustaqil bilim olish, muammoli vaziyatlarni hal etish, shaxsiy fikrini bayon qilish va hayotiy qarorlar qabul qilishida asosiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Demak, bu metodik yo‘nalish orqali shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni amalda tatbiq etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida matn tuzilishini o‘rgatish – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining asosiy nutqiy va tafakkuriy kompetensiyalarini rivojlantiruvchi, o‘z fikrini ifoda qilish, asoslash, asosiy g‘oyani ilg‘ash va yozma nutqni izchil qurish imkonini beruvchi muhim metodik yo‘nalishdir. Ushbu yo‘nalishning samaradorligi esa o‘qituvchining maqsadga yo‘naltirilgan reja asosida ishlashi, darsga tayyorgarligi, metodik yondashuvi va didaktik vositalarni to‘g‘ri tanlashiga bog‘liqdir. Shu bois bu boradagi tadqiqotlar, amaliy tajribalar va metodik tavsiyalarni chuqurlashtirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Takliflar:

- 1. Matn tuzilmasi haqida tushunchani shakllantirishga yo‘naltirilgan bosqichma-bosqich metodik yondashuv ishlab chiqish lozim.**
- 2. Darslarda matn tuzilmasini o‘rgatishga doir interaktiv metodlar va o‘yinli topshiriqlardan keng foydalanish lozim**
- 3 Matn tuzilmasi bilan ishlash uchun namunaviy matnlar banki yaratilishi va foydalanish tavsiya etiladi.**
- 4 O‘qituvchilarga metodik qo‘llanmalar va dars ishlanmalari to‘plamini tayyorlash va amaliyotga joriy etish tavsiya etiladi.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva, M. “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi.” Toshkent: O‘zR TA, 2020.
2. Vygotsky, L.S. “Pedagogik psixologiya.” Moskva, 1991.
3. Qurbonova, G. “Til o‘rganishda interfaol metodlar.” O‘zMU nashriyoti, 2022.
4. Mavlonova, R. “Ona tili ta’limida innovatsion texnologiyalar.” TDPU, 2021.
5. Мухтарова, Л. А. (2017). BOSHLANG'ICH TA 'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. In НАУЧНЫЙ ПОИСК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ (pp. 119-120).
6. Мухтарова, Л. А. (2018). Развитие творческого мышления у школьников начальных классов. *Гуманитарный трактат*, (24), 9-10.
7. Мухтарова, Л. А. (2018). Развитие И Формирования Критического Мышления У Школьников Начальных Классах. *Гуманитарный трактат*, (24), 13-14.
8. Kulmuminov, U., & Mukhtarova, L. (2023). POSSIBILITIES OF CREATIVE THINKING AND ITS MANIFESTATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Open Access Repository*, 4(02), 81-84.
9. Mukhtarova Lobar Abdimannabovna, & Saidakhmatova Nafisa Soatmurod kizi. (2023). DEVELOPMENT OF READING UNDERSTANDING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *Academia Science Repository*, 4(04), 18–22.
10. Nafisa Saidakhmatova, & Lobar Mukhtarova. (2023). THE SIGNIFICANCE OF A ARTWORK IN THE FORMATION OF LEARNING SKILLS. *Academia Science Repository*, 4(04), 176–180.

11. Pardayeva Gulbahor Jalgashevna, & Mukhtarova Lobar Abdimannabovna. (2023). PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF TEACHING NATURAL SCIENCES BASED ON STEAM TECHNOLOGY. *World Bulletin of Social Sciences*, 21, 109-111.
12. Feruza RAKHMONOVA, & Lobar MUKHTAROVA. (2023). THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF FORMING A CULTURE OF READING IN PRIMARY EDUCATION. *European Scholar Journal*, 4(3), 5-7.
13. Мухтарова, Л. А. (2017). BOSHLANG'ICH SINFLARDA RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI. *Аннотация*, (2), 93-94.
14. Qulmo'minov O'rolboy, & Suyundikova Muslima. (2025). BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI MEDIA TA'LIM VOSITALARI ASOSIDA O'QITISH METODIKASI. ZAMONAVIY DUNYODA FANNING O'RNI VA AHAMIYATI BO'YICHA KONFERENSIYA, 2(1), 11–16.
15. Qulmuminov, O. R., & Suyundikova, M. (2025). STEAM FANLARI VA ULARNING ZAMONAVIY TA'LIMDAGI AHAMIYATI. *PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH*, 2(1), 8-14.
16. Qulmuminov, O. R., & Suyundikova, M. (2025). ONA TILI DARSLARI ORQALI O'QUVCHILARNING KREATIVLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI. *PROBLEMS AND SOLUTIONS OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH*, 2(1), 15-20.
17. Safar o'g'li, Q. O. R. MODELLASHTIRISH ONA TILI O'QITISH TIZIMIDA YANGICHA YONDASHUV.
18. Kulmuminov, U. (2023). CREATIVE TEACHING IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE EDUCATION. *Open Access Repository*, 4(2), 434-437.
19. KULMOMINOV, O. (2023). ISSUES OF DEVELOPMENT OF STUDENT'S CREATIVE SKILLS IN WORLD SCIENCE. *World Bulletin of Social Sciences*, 27,54-56.
20. Kulmominov, O. (2023). TECHNOLOGY FOR DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN NATURAL SCIENCE TEACHING. *Open Access Repository*, 9(10), 112-116.
21. Kulmominov, O., & Ibragimova, F. (2024). DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITY OF STUDENTS IN PRIMARY EDUCATION AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. *World Bulletin of Social Sciences*, 34, 66-69.
22. Kulmominov, O. (2024). Creative Thinking Of Students In Primary Education And Methods Of Its Display In The Educational Process. *Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments*, 2(5), 283-289.

23. Hilola, N. (2024). BOSHLANG 'ICH SINFI O 'QUVCHILARIGA SUV TEJASH VA ULARNI ISROF QILMASLIKKA OID BILIMLARNI O'RGATISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(5), 170-173.
24. Safar o'g'li, K. U. (2024). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS IN WORLD SCIENCE. *International journal of artificial intelligence*, 4(10), 10-13.
25. Safar o'g'li, K. U. (2024). FEATURES OF THE PROCESS OF DEVELOPING CREATIVE ABILITIES IN NATIVE LANGUAGE LESSONS. *International journal of artificial intelligence*, 4(10), 6-9.